

LUTZ C. KLEVEMAN

LVOV

Zapomenutý střed Evropy

ARGO

LUTZ C. KLEVEMAN

LVOV

Zapomenutý střed Evropy

ARGO

Ukázka elektronické knihy

Věnováno Reinhild Klevemanové a Juriji Holubovi (1991–2014)

OBSAH

Předmluva k českému vydání	9
Prolog	15
I. Doba Habsburků	29
II. První světová válka	54
III. Malopolsko	76
IV. Lvovská moderna	97
V. Skotská kavárna	120
VI. Sovětská nadvláda	147
VII. Deportace	172
VIII. Nacistické panství	201
IX. Weiglova laboratoř	234
X. Stalag 328	263
XI. Tango smrti	286
Epilog	305
Poděkování	315
Poznámky	317
Použitá literatura	329
Původ ilustrací	337
Rejstřík	339
Ediční poznámka	345

Předmluva k českému vydání

Do Evropy se vrátila válka, přímo do jejího středu. Brutální útok ruských ozbrojených sil na Ukrajinu vedený od 24. února 2022 změnil svět, v němž žijeme.

Od té doby se po celém kontinentu zvýšil zájem o dějiny ukrajinsko-ruských vztahů. Mám velkou radost, že se nyní s mojí knihou o západoukrajinském městě Lvov mohou seznámit i čeští čtenáři.

Knih je založena na sběru materiálu, který jsem prováděl ve Lvově v letech 2014–2015, po ruské anexi Krymu a propuknutí bojů na Donbase. Tyto události znamenají skutečný začátek této války, která nyní krutě pokračuje novou ruskou invazí.

K rozhodnutí napsat knihu o Lvově a dějinách Ukrajiny mě přiměla bohoslužba, které jsem se zúčastnil v červenci 2014. Byla to bohoslužba za tři západoukrajinské vojáky, kteří padli na Donbase. Jeden z nich se jmenoval Jurij Holub a bylo mu pouhých 23 let – právě jemu je tato kniha věnována.

Bohoslužba ve starém jezuitském kostele na mě tehdy silně zapůsobila, neboť se mě zmocnil pocit, že ve Lvově se historie neustále opakuje. Copak války nikdy neskončí? ptal jsem se sám sebe. Kolik mladých lidí musí ještě zemřít? Byly to otázky, které si kladu i dnes.

Současné ruské útoky, rozdmýchávané bezohlednými velmocenskými ambicemi kremelského vládce, Ukrajincům, a především nevinným civilistům opět působí strašlivé utrpení.

A stejně jako už v roce 2014 Moskva v této válce pro účely své propagandy využívá a falšuje novější dějiny. V Moskvě tak líčí „speciální operaci ozbrojených sil“ jako novou podobu sovětského boje proti ukrajinským fašistům ve 40. letech 20. století. Kremelská

propaganda se přitom zaměřuje na město Lvov, které je od 19. století považováno za centrum ukrajinského národního cítění. Toto „tajné hlavní město“ Ukrajiny líčí jako baštu ukrajinských neonacistů, kteří prý uchvátili moc.

V této knize je kriticky tematizována kolaborace ukrajinských nacionalistů s německými nacisty za druhé světové války, stejně jako nedostatečná analýza a reflexe této temné minulosti. Ve Lvově skutečně stojí velký pomník Stepana Bandery (1909–1959), vůdce ukrajinských nacionalistů a kolaboranta s nacisty, na kterého právě na západní Ukrajině hledí jako na hrdinu. To však v žádném případě nepřipouští absurdní tvrzení, že dnešní Ukrajině vládnou pravicoví extremisté.

Abychom to řekli zcela jasně: ruskou útočnou válku proti Ukrajině nelze žádným způsobem ospravedlnit. Tato válka je a zůstane neodpuštělným zločinem a lidé za ni odpovědní patří před Mezinárodní soudní dvůr v Haagu.

Určitou nadějí skýtá skutečnost, že mnoho lidí zároveň nedbá na propagandu a spoléhá na ověřitelné informace. Tato kniha byla přeložena do některých východoevropských jazyků, mimo jiné i do ukrajinštiny a ruštiny. Ruské vydání této knihy připravilo jedno ukrajinské nakladatelství v Charkově. Nakladatelství dokázalo text zpracovat a najít pro něj i tiskárnu navzdory neustálé dělostřelecké palbě.

V září 2022 knihu v Berlíně společně představili ukrajinský nakladatel Jevhen Zacharov a ruská obhájkyň lidských práv Světlana Gannuškinová z Moskvy. V publiku sedělo několik ruských exulantů a Ukrajinců, hovořili spolu.

Byl to smutný a zároveň krásný večer, který ve mně oživil naději na tichou sílu knih.

Lutz C. Kleveman, Hamburk, 20. ledna 2023

Lvov

Zapomenutý střed Evropy

Mezitím se k nim přidružil ještě jeden člověk v černém, jenž seděl na černém koni. Přikvačil až k nim a pohlédl na mladíka, jemuž se pod jeho pohledem zazdalo, jako by byl nucen dotknout se onoho koně svou hůlkou. Učinil tak, a kůň počal nádherným hlasem zpívat měsíční píseň. Nato se černý muž zasmál a pravil: „To si chceš navěky se svou hůlkou jenom hrát? Nenapadlo tě, že ti byla dána za lepším účelem? Nevíš, že touto hůlkou vyloudíš z každého nejvnitřnější hlas srdce, a že pokud ji máš, porozumíš věcem z jejich srdce?“ Po těch slovech cizinec obrátil koně a odcválal.

MARTIN BUBER, *Příběhy rabiho Nachmana*, přel. Václav Ondráček, Malvern, Praha 2018, s. 73: Příběh o králevici a synu služky.

PROLOG

Když se občané Lvova rozhodli, že strhnou Leninův pomník před operou, byl nezvykle teplý podzimní den roku 1990. Už se nemohli na ten symbol sovětské nadvlády dívat. Od pádu berlínské zdi v předchozím roce všude v bývalém východním bloku káceli sochy komunistických vůdců – jen v samotném Sovětském svazu ne, tam se stará garda stále ještě usilovně držela moci, a KGB nechala některé Leninovy sochy dokonce v noci hlídat. Těm obyvatelům Lvova, kteří se cítili být ukrajinskými vlastenci, byla moc Kremlu proti mysli. Rozhodli se jednat.

Z továren a kolchozů na kraji města, vlastněných státem, vyjeli dělníci s traktory a nákladními auty. Dorazili univerzitní studenti. Během několika minut se na náměstí před operou shromáždil dav, mimo jiné mnoho velmi mladých lidí. Někteří nesli transparenty s nápisy „Lenin pryč ze Lvova“. K záměru demonstrantů se připojila lvovská městská rada, do které byli na jaře poprvé zvoleni antikomunističtí kandidáti. Dělníci se chopili několika ocelových lan, přehozených přes Leninovu šíji, a zatáhli za ně. Museli si pospíšet, protože mezi diváky jistě byli promoskevští agenti.

Leninův pomník byl postaven roku 1952, ještě za Stalina, který z Moskvy do nejzápadnějšího města sovětského impéria kvůli tomu vyslal známého sochaře Sergeje Merkurova. Téměř třicet let předtím snímal Merkurov Leninovu posmrtnou masku a od té doby vytvořil celou řadu Leninových a Stalinových gigantických soch. Také pro největší západoukrajinské město se počítalo s více

než padesát metrů vysokým Leninovým pomníkem, který měl být zřízen na Zámeckém návrší, kde kdysi stával středověký hrad.

Když však Merkurov přijel do Lvova, uchvátilo ho středověké kouzlo města, jež by Leninův obří monument, při veškerém historickém významu toho muže, výrazně poškodil. A tak Merkurov navrhl nový, čtrnáctimetrový velmi střídmy pomník. A také ho nenechal postavit na Zámeckém návrší, ale na náměstí před rokokově hravou operou. Ta pocházela ještě z doby Habsburků, kteří Lvovu z Vídně vládli do roku 1918. Na náměstí bylo navíc pro pomník uprázdňené místo: když byli totiž polští obyvatelé města po roce 1945 nuceni přesídlit do západního Polska, odmontovali jezdeckou sochu krále Jana III. Sobieského a odvezli si ji s sebou do Gdaňska.

Sochař Merkurov obdařil starého Lenina nejenom skromnější velikostí, ale na tehdejší poměry také spíš decentním vzezřením: místo celé postavy, jako obvykle s vlajícím kabátem a s rukou ukazující vpřed, vytesal Merkurov jen horní polovinu Leninova těla a posadil ho na podstavec z červené žuly. Působilo to dojmem, že dělnický vůdce se opírá o řečnický pultík. Byl ztvárněn nikoli jako vládce, nýbrž řečník spoléhající na moc slova, jako by na západní Ukrajině bylo ještě třeba vykonávat agitační práci pro věc socialismu. Zcela nesprávná domněnka to nebyla, protože ještě v 50. letech se v nedalekých Karpatech schovávali antisovětsí partyzáni a sváděli boje s NKVD.

Tak tam Lenin stál téměř čtyřicet let. Ale na podzim roku 1990, když se začal rozpadat Sovětský svaz, obyvatelé Lvova už nechtěli mít vůdce revoluce na očích. Stejně jako všichni Rusové to pro ně byl kolonialista a okupant. Traktoristé sešlápli plynové pedály, a už se napínala ocelová lana. Někteří muži si s sebou přinesli kovářská kladiva, jiní mávali modro-žlutými ukrajinskými vlajkami. Ty byly na mnoha místech ještě oficiálně zakázány, ale

přítomní policisté nezasahovali. Motory traktorů zavýly, z výfuků se vyvalil hustý dým dieselových motorů. V tom okamžiku to v žule podstavce zapraskalo, Lenin se naklonil, ztratil rovnováhu a spadl po hlavě na dlažbu.

Byla to tatáž dlažba před budovou opery, kterou byli židovští obyvatelé Lvova v červnu 1941 donuceni na kolenou čistit kartáčky na zuby, ale o této události ti, kdo pomník bourali, stěží kdy slyšeli. Možná ani nevěděli, že o pouhých padesát let dřív žilo v jejich městě mnoho židů. Bylo jich přes 100 000.

Tak se Lenin s rachotem zřítil k zemi a podstavec se rozpadl na několik větších kusů. Dav jásal a mával vlajkami. Muži, kladiva pevně v rukou, vykročili a chystali se roztlouct zbytek pomníku. Ale stalo se cosi zvláštního. Muži zůstali stát, couvli, pohledy upřené na rozbitý podstavec, a strnuli. Teď to viděli všichni: pod tenkou vrstvou červené žuly se objevily kamenné desky, které sovětsí stavitelé v roce 1952 zazdili do podstavce. Byly na nich dobře patrné hebrejské nápisy. Do desek byli vyryti ptáci, srdce a sedmiramenné svícny. Byly to *macevot*, židovské náhrobní kameny.

Jak se rozpomínali někteří starší lidé, pocházely ze židovského hřbitova, který se kdysi rozkládal za Nemocnicí sv. Lazara, kde teď stojí pivovar a tržiště. Tam nacisté za války zřídili ghetto, hřbitov zpustošili a židovským dělníkům na nucených pracích přikázali náhrobní kameny roztlouct. Úlomky kamene se používaly při stavbě silnic. V době ústupu Němců v roce 1944 ještě několik hromad kamenů zbývalo, a ty zase jako stavební materiál používali Sověti – mimo jiné na Leninův pomník. Teď se náhrobní kameny náhle opět vynořily a na krátký okamžik se v přízračném zhuštění odhalila dlouhá skrytá historie města. Jásot shromážděných lidí utichl. Užasle hleděli na pozůstatky náhrobních kamenů. Malé dítě, které si na ně chtělo sáhnout,

matka strhla zpátky. „Byli jsme všichni úplně zaražení. Pak jsme se sebrali a šli jsme domů,“ vzpomíná jeden účastník. „Nikdo o tom už nikdy nemluvil.“

Od toho dne uběhlo pětadvacet let, ale historie Lvova leží pod silnou vrstvou betonu dodnes.

* * *

Jednoho tichého slunečného rána jsem vystupoval ke Lvovské Citadele. Jen mírný větřík se proháněl listovým zakrslých dubů, jimiž je porostlý svah kopce. Z města až ke mně nahoru doléhalo skřípění tramvají, které postupně utichalo.

Byl počátek srpna 2014, byl jsem ve Lvově na západní Ukrajině poprvé. Oficiálně se dnes město jmenuje ukrajinsky Lviv. Přijel jsem teprve před několika hodinami, musel jsem se napřed zorientovat. Citadela stojí na nevysokém kopci, oblíbeném výletním cíli místních. Odtamtud shora budu mít určitě dobrý rozhled, říkal jsem si, a skutečně, nebyl jsem zklamán. Lvov se přimyká k několika kopcům, východním výběžkům Karpat. Na krajích města stojí socialistická sídliště s vysokými paneláky, v nichž pravděpodobně žije většina z přibližně 750 000 obyvatel. Staré město však zůstalo sovětských stavitelských hříchů ušetřeno. Je nepřehlédnutelně středoevropské. Štíhlá radnice a množství barokních kostelních věží – tak musela silueta města vypadat už před sto lety.

Lvov založil ve 13. století jistý král Daniel, panovník Rusi, jak to stojí v mém průvodci, a sídlo pojmenoval po svém synovi Lvovi. Brzy nato dobyl město jeden polský král, a to pak po čtyři století patřilo k Polsku. Když si zemi na konci 18. století rozdělili její mocní sousedé, připadla jižní část i se Lvovem na 150 let habsburské říši. Po zániku Rakouska-Uherska na kon-

Náměstí Rynek ve Lvově.

ci první světové války bylo město, většinově osídlené Poláky, přiřčeno nově vzniklé Polské republice. Od září 1939 do června 1941 byl Lvov pod sovětskou, poté do července 1944 pod krutou německou okupací. Po skončení války se Lvov dostal pod nadvládu Sovětského svazu a od roku 1991 patří nezávislé Ukrajině. Pokud započítáme pohyb vojenských front sem a tam za první světové války, změnila se politická vláda nad městem mezi lety 1914–1991 hned sedmkrát.

To vypadá úplně jako koncentrát evropské historie 20. století. Všechny ty proměny odráží už jen samo jméno města. Ve středověku se jmenovalo Leopolis, „město lvů“, na konci roku 1918 se z habsburského Lembergu stal polský Lwów, z něho pak roku 1939 ruský Lvov, nato opět Lemberg, v roce 1944 znovu Lvov a od roku 1991 se ukrajinské město jmenuje Lviv.¹ Od polských hranic, a tudíž vnějších hranic EU je vzdáleno pouhou hodinu jízdy autem. Až daleko na východě, pomyslí si člověk nejprve. Politicky možná, ale geograficky tomu tak úplně není. Při pohledu

na mapu Evropy zjistíme, že město leží téměř přesně v zeměpisném středu kontinentu.

Vystoupal jsem po svahu výš až k Citadele, masivním kasárnám, obklopeným samostatnými baštami. Po „jaru národů“ 1848 si tu postavila kasárny rakouská armáda, aby mohla lépe dohlížet na vzpurné poddané. Stojí tu přede mnou prázdná, nepřívětivě působící tmavě červená cihlová stavba. Vchody jsou zatarasené, střílny působí jako zlé kočičí oči, na zeď někdo načmáral hákové kříže. Jedna z bašt je v rozvalinách, z trhlin vyrůstají mladé břízy. Zřejmě ji pobořily letecké pumy, zdi jsou poseté stopami po šrapnelech. Největší věž uprostřed komplexu citadely představili před několika lety na luxusní hotel. Na parkovišti stojí limuzíny SUV, vchod střeží staré kanony. Tady bych přenocovat zrovna nechtěl, říkám si mimoděk, ale vlastně pořádně nevím proč.

Cestou po vyšlapané pěšince vedoucí hustými křovinami nakonec narazím na další věž. Je menší než ta první a je obklopena vyschlým, ale hlubokým příkopem. Staré stopy po výstřelech, které mnohde vyrazily několik cihel, i tady zanechaly ve zdivu mnoho jizev. Před věží ční ze země větrací šachty, vzadu stojí betonový bunkr s protipožární větrací mřížkou. Pozemek kolem dokola ohradili drátěným plotem. Nemohlo to být dávno, plot vypadá ještě docela nový. Snažím se nahlédnout drátěnými oky dovnitř a nemohu uvěřit svým očím. Zdá se, že za zamřížovanými okny a střílnami stojí cosi jako police a na nich – knihy!

Udiveně obcházejím plot kolem celé věže. Za každým otvorem ve zdi lze rozeznat regály a hřbety knih. Vypadá to, že až po střechu věže tu jsou narovnány staré knihy. Mohou jich být tisíce, možná i desetitisíce. Jejich názvy se nedají na tu vzdálenost rozluštit, není poznat ani to, zda jsou psány cyrilicí, nebo latinkou.

Marně pátrám po nějakém otvoru v plotě, jen na čelní straně věže je vstupní brána. Cloumám jí, ale je zabezpečená tlustým

Věž Citadely plná knih.

řetězem a zámek. Je to k vzteku, ale tudy se tam nedostanu. Co je to za knihy? ptám se v duchu, zatímco scházím zpět po úbočí kopce s citadelou, a proč je sem dali pod zámek? Ten pohled podněcuje mou fantazii: Že by to byly zakázané knihy? Jsou v nich věci, které nikdo nesmí vědět? Co je to za záhadu, tahle věž plná knih?

Po návratu do Starého Města mě to táhne na náměstí Rynek. Je ze všech čtyř stran obklopeno půvabnými patricijskými domy z doby renesance a baroka, které svědčí o bohatství Lvova v 16. a 17. století, kdy bylo město křižovatkou důležitých obchodních cest. Zámožní obchodníci, mimo jiné Řekové a Arméni, si sem tehdy zvali dokonce italské stavitele. Lehce středomořský nádech zesiluje okrově zbarvený místní pískovec mnoha domů, který za ta léta ztmavl a získal matně stříbřitou patinu. Lvov je už na první pohled neobyčejně hezké město, od roku 1998 patří